

Світлана Сорока

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і процесу
soroka_sv66@mail.ru

Рима Римарчук

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
rimma2@ukr.net

ПРАВОВА ПРИРОДА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

© Сорока С., Римарчук Р., 2017

Розглянуто історичні аспекти формування кримінально-процесуального доказового права від минулих часів до сьогодення. Автор аналізує положення основних нормативно-правових актів, які були чинними у ті часи, в частині, де розвинуто правові ідеї доказування.

Ключові слова: доказове право; доказування; докази; кримінально-процесуальне законодавство; потерпілий; обвинувачений.

Светлана Сорока, Рима Римарчук

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ДОКАЗЫВАНИЯ

Рассмотрены исторические аспекты формирования уголовно-процессуального доказывания от прошлых времен до современности. Автор анализирует положения основных нормативно-правовых актов, которые действовали в те времена, в части, где раскрыты правовые идеи доказывания.

Ключевые слова: доказательное право; доказывание; доказательства; уголовно-процессуальное законодательство; потерпевший; обвиняемый.

Svetlana Soroka

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Criminal Law and Procedure
Ph. D., Assoc. Prof.

Ryma Rymarchuk

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Civil Law and Procedure
Ph. D., Assoc. Prof.

LEGAL NATURE OF CRIMINAL PROBATION

The article is devoted to the analysis of historical aspects of legal procedural probation establishment from ancient times till nowadays. The author researches on legal rules of basic

legal acts that were adopted at that times in a past, regarding those ones that revealed legal idea of the probation.

Key words: evidentiary law; probation; proofs; criminal procedural legislation; victim; accused.

Постановка проблеми. У юридичній науці постійно приділяється увага історико-правовому методу наукового пізнання, оскільки історія змінюється в часі та розвивається. Питання формування інституту доказування у кримінальному провадженні мають не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, а однією з умов успішного реформування будь-якого державного інституту є використання власного минулого досвіду.

Аналіз дослідження проблеми. Поняття доказів та проблеми доказування у кримінальному процесі розглядали у своїх працях такі вчені, як Ю. І. Азаров, С. А. Альперт, Т. В. Варфоломєєва, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, А. В. Іщенко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило та інші.

Мета дослідження. Мета статті полягає у науковому осмисленні інституту доказування у кримінальному провадженні в історико-юридичному аспекті крізь призму вимог КПК України і наданні науково обґрунтованих пропозицій щодо вирішення порушених питань.

Виклад основного матеріалу. Доведення існує стільки, скільки сама людина. Процесуальне доказування та правозастосування пов'язані з появою права та державності. Історія процесуального доказового права України має величезне правове значення, оскільки сучасний стан доказового права є наслідком попереднього його розвитку. Становище, що склалося в області доказування, зумовлене багаторічним процесом розвитку права і держави (наукові суперечки, дискусії, погляди, судження поколінь вчених). Наукову дискусію навколо розуміння доказів започатковано з часів Давнього Риму із запровадженням детального регулювання процесуальних дій суду з розслідування злочину і доволі суворих правил формального оцінювання доказів. У римському праві під “доказами” розуміли усе те, за допомогою чого може бути пояснено справу, тобто під доказом – “probation” – тоді розуміли власне доказ, засіб доказування і судове слідство [1, с. 260]. Розвиток римського права і його апробація державами Європи, безумовно, вплинули і на становлення інституту доказового права на Русі, де перші згадки про докази пов'язують з “Руською Правдою” [2, с. 588]. “Руська Правда” надавала широкі можливості для доказування за допомогою показань свідків. Свідками могли бути тільки особисто вільні люди (це притаманно і для римського права, і для давньогерманського, й англосаксонського права). Кабальні люди – закупи і холопи не володіли доказовою правосуб'єктністю. Тільки у виняткових випадках, у разі відсутності інших засобів доказування, до свідчень допускалися тіуни боярські, а за позовами щодо невеликих сум допускалися закупи. В окремих статтях “Руської Правди” згадується і про подання речових доказів (“знаменія”) [3, с. 35–36]. “Руська Правда” була єдиним джерелом права для усіх східнослов'янських земель.

Після розпаду Київської Русі, у часи перебування українських земель під владою Литви та Польщі, основними джерелами, що регулювали тогочасні процесуальні відносини, були Судебник Казимира 1468 р. і Литовські статuti. Підґрунтям для підготовки Литовських статутів стала “Руська Правда”, звичаєве українське, литовське, білоруське і польське право, відповідна судова практика та різноманітні судівники [4, с. 30]. Судочинство починалося за заявою зацікавленої сторони – потерпілого або його родичів. Позивач повинен був самостійно зібрати усі докази, подати їх суду і підтримувати обвинувачення. На будь-якій стадії процесу він мав право відмовитися від позову або обвинувачення, укласти мирову угоду. Разом з тим, щодо найтяжчих злочинів (наприклад, державного характеру, проти церкви) слідство і суд були обов'язковими незалежно від заяви сторони. Тут практикувалися доноси, застосовувалися катування, додержувалася таємниця судочинства, тобто почали виявлятися риси розшукового процесу [5,

с. 200]. Доволі розгалуженою була система доказів, які застосовували у судах. Вони поділялися на досконалі та недосконалі (“повні” й “неповні”). Литовські статuti містили перелік найважливіших доказів. Починаючи з доказів, що мають найбільшу доказову силу, можна виділити: а) зізнання; б) грамоти; в) оглядини і речові докази; г) свідків; г) присягу; д) жереб; є) допити на муках [6, с. 58].

Оскільки Литовський статут є пізнішою пам’яткою права, аніж “Руська Правда”, то правові ідеї доказування розвинені в ньому досконаліше, що відповідало розвиненішим уявленням законодавця про доказове право. Литовський статут був довершенішим нормативним актом суто державно-владної організації, хоча і враховував звичаї народів, які населяли Литовсько-Польсько-Руську державу. Доба Гетьманщини успадкувала основні риси процесуального права попереднього історичного періоду, тому сама система доказів мало відрізнялася від тієї, що існувала у литовсько-польську добу. До них належали: а) зізнання; б) грамоти; в) свідки; г) присяга; г) оглядини і речові докази; д) допити на муках. Важливе місце посідало подання письмових доказів (грамот), які поділялися на публічні та приватні. Публічні грамоти, до яких належали усякі урядові документи, та документи, складені перед урядом і поміщені в урядові книги, деякі договори, вважалися повним доказом і проти них суд не допускав доказів від свідків чи присяги. Меншу вартість мали приватні документи, які можна було заперечувати іншими доказами [6, с. 77].

Литовський статут упродовж кількох століть був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, що була приєднана до Польщі, й становив основне джерело кодексу “Права, по которым судится Малороссийский народ”. На правобережній Україні Литовський статут діяв до скасування Указом царя Миколи 1 з 25 червня 1840 р. Деякі законоположення Литовського статуту були внесені до збірки законів Російської Імперії та зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 р. [4, с. 30].

Оскільки більша частина України в 60-ті роки ХІХ ст. входила до складу Росії, то на розвиток доказового права в Україні вплинули судові реформи. Судова реформа 1864 р. була однією з найпоспідовніших та найглибших із цих реформ. 20 листопада 1864 року був прийнятий Статут кримінального судочинства. Цей нормативний акт не містив окремої глави, що стосувалася б нормативного врегулювання поняття доказів і вимог до них. Проте Статут кримінального судочинства від 20 листопада 1864 р. містив норми, пов’язані із вимогою “вирішувати справи по точному розуму існуючих законів” (ст. 12), передбачав порядок проведення слідчих дій, збирання та зберігання речових доказів (статті 371–376), порушення якого визнавалося приводом до скасування остаточних вироків (пп. 1, 2 ст. 912); закріплював вимоги, згідно з якими протокол огляду визнавався таким, що не має “законної достовірності” (ст. 688); встановлював недопустимість допиту окремих осіб як свідків (статті 704–709); можливість отримання доказів віку неповнолітнього із чітко встановлених джерел (ст. 413) тощо [7].

З 1917 р. в радянські часи інститут доказового права набув іншої форми – його вільний розвиток був призупинений, зважаючи на жорсткий тиск державного інтересу. Приблизно в цей самий час з’явився галузевий підхід у праві – без урахування загальнотеоретичного значення теорії доведення. У постреволюційний період доведення відновлюється і відбувається його притирання до слідчого радянського процесу. Доведення суб’єкта стало вторинним і не таким значущим для правозастосовувача, заклопотаного захистом, передусім, державного інтересу. Приватний і публічний початок у праві офіційно зникли, “повалені” революційно-правовими перетвореннями, публічне право увібрало в себе приватне. Приватний, особовий інтерес відійшов на другий план.

У 1922 р. був прийнятий КПК УРСР, який встановив, що “суд не обмежений жодними формальними доказами, однак лише від нього залежить, за обставинами справи, допустити ті чи інші докази” (ст. 61). Щоправда, у КПК УРСР 1922 р. його розробники намагалися закріпити важливі положення, спрямовані на забезпечення законності збирання доказів. Зокрема, містилася заборона допитувати як свідків захисника обвинуваченого; осіб, які унаслідок своїх фізичних та психічних вад не здатні правильно сприймати явища, що мають важливе значення для справи та давати щодо них показання (ст. 65); встановлювалися випадки обов’язкового призначення експертизи (ст. 661) тощо. Проте до КПК УРСР 1922 р. не увійшли норми щодо імунітету свідка, відповідно до якого він мав право не свідчити проти себе чи близьких родичів, норми, спрямовані

на забезпечення змагальності судового розгляду, та інші позитивні для того часу положення, що містилися в Статуті кримінального судочинства 1864 р. [8].

Новим поштовхом до активного розвитку теорії доказів стала зміна кримінально-процесуальної політики в державі, уявлень про гарантії прав особи, яка потрапляє до орбіти кримінального судочинства, широке обговорення, розроблення та прийняття Основ кримінального судочинства СРСР та радянських республік 25 грудня 1958 р., кримінальних процесуальних кодексів радянських республік, зокрема КПК України 1960 р. В Основах вперше було закріплено визначення поняття доказів (ч.1 ст. 16), вказано їх джерела (ч. 2 ст. 16), до яких належали показання свідків, показання потерпілого, показання підозрюваного, показання обвинуваченого, висновки експерта, речові докази, протоколи слідчих та судових дій та інші документи; закріплювався перелік обставин, що підлягають доказуванню (предмет доказування), а також найважливіші положення оцінки доказів (ст. 17) [9].

Отже, зазначимо, що методологічні основи сучасного розуміння доказування заклала радянська правова наука в 60–70-ті роки ХХ століття після прийняття КПК України 1960 р.

З початку 90-х років і до нашого часу в науковій літературі висловлювалися різні погляди на проблематику доказування у кримінальному процесі. Більшість вчених зазначають, що доказування слід розглядати як процес пізнання – чуттєвого (безпосереднього) і раціонального (опосередкованого). З позиції гносеології доказування є специфічною процесуальною методологією пізнання уповноваженими законом суб'єктами відповідного об'єкта дослідження. Крім того, доказування розглядається і як практична діяльність для встановлення обставин справи залежно від виду судочинства. Тобто доказування завжди є певною діяльністю визначених учасників того чи іншого процесу, яка має відповідну мету, як і будь-яка людська діяльність. Результатом діяльності з доказування визнається система доказів, здатна відображати у всіх необхідних аспектах предмет доказування (сукупність обставин, які необхідно встановити у справі). Готових доказів у природі не існує, тому під час провадження у справі докази і їх процесуальні джерела швидше формуються на підставі здійснення пошукових, пізнавальних, посвідчувальних та правозабезпечувальних заходів. Система доказів реконструює дійсність, замінює реальні життєві події певними юридичними фактами. Теорія доказування поширюється на всі суспільні відносини, на всі явища зовнішнього світу, які так чи інакше пов'язані з процесом доказування.

Отже, розвиток науки вітчизняного кримінального процесу спонукає до необхідності дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих особливостей кримінального процесуального доказування. Особливої актуальності вирішення цього питання набуло у зв'язку із прийняттям КПК України 2012 р., в якому запропоновані дещо інші новітні підходи до доказування. У КПК України 2012 р. передбачена Глава 4 (Докази і доказування), у якій розкрито поняття доказів (ст. 84 КПК), належності (ст. 85 КПК) та допустимості (ст. 86 КПК) у разі визнання відомостей доказами; визначено, які докази є недопустимими (ст. 87–89 КПК). У ч. 2 ст. 84 КПК України 2012 р. закріплено, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Визначено обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 91 КПК), зазначено, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Розкрито найважливіші положення збирання (ст. 93 КПК) й оцінювання доказів (ст. 94 КПК). Крім того, окремі положення інституту доказування якісно змінені. Запровадження засади безпосередності дослідження показань, речей і документів (п. 16 ст. 7, ст. 23 КПК України) свідчить про те, що суд має право обґрунтовувати свої рішення виключно тими доказами, які він особисто й безпосередньо дослідив у судовому засіданні за участю сторін тощо [10].

Висновки. Отже, інститут доказового права пройшов певний розвиток і ми повністю підтримуємо думку М. С. Таганцева, який наголошує: якщо ми бажаємо вивчити який-небудь юридичний інститут, що існує тепер, то для власного правильного його розуміння повинні простежити його історичну долю, приводи, через які він з'явився, і зміни, яких він зазнав у своєму історичному розвитку [11, с. 21]. Значення інституту доказового права полягає у тому, що його норми є центральним інститутом кримінального процесуального права. З моменту надходження до правоохоронного органу інформації про кримінальне правопорушення і до прийняття

процесуального рішення судом домінує робота з доказами. Функціональне призначення теорії доказів полягає в тому, що на основі вивчення й узагальнення норм доказового права, практики їх застосування можливо виробити наукові пропозиції щодо удосконалення норм кримінального процесуального законодавства та практики їх застосування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бартошек М. Римское право (Понятия, термины, определения) / М. Бартошек; [пер. с чешск.]. – М. Юрид. лит., 1989. – 448 с. 2. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 640 с. 3. Руська правда (просторова редакція) // Хрестоматія з історії держави і права України. У 2 т. – Т. 1: 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. : [навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закл. І фак.] / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – С. 29–39. 4. Куфтирев П. В. Витоки формування давньоруського доказового права за юридичними першоджерелами східних слов'ян / П. В. Куфтирев // Університетські наукові записки. – 2011, № 4(40). – С. 21–37. 5. Історія держави і права України: [підручник]. У 2-х т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 2003. – Том 1. – 656 с. 6. Падох Я. Суди і судовий процес Старої України / Я. Падох. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1990. – 128 с. 7. Судебные уставы 20 ноября 1864 года: с изложением рассуждений, на коих они основаны. – Изд. 2-е доп. – СПб.: Гос. канцелярия, 1867. – 523 с. 8. Уголовно-процессуальный кодекс УССР // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 41. – Ст. 598. 9. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05. 10. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. 11. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая / Н. С. Таганцев. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича. – Кн. 1. – 1874. – 292 с.

REFERENCES

1. Bartoshek M. Rymское pravo (Ponyatyuya, termyni, opredelenyya) per. s cheshsk. [**Roman law (Notion, terms, definitions)**], Moscow. Yurid. lit. Publ, 1989. 448 p. 2. Vladymyrskyy-Budanov M. F. Obzor ystoryy russkoho prava [**The review of the history of russian law**]. Rostov-na-Donu: Phoenix Publ. 1995. 640 p. 3. Honcharenko V. D., Rohozhyn A. Y., Svyatockiy O. D. Rus'ka pravda (prostoroza redaktsiya). Khrestomatiya z istoriyi derzhavy i prava Ukrayiny. U 2 vol. Vol. 1 Z naydavnishykh chasiv do pochatku XX stolittya: navch. posibnyk dlya yuryd. vyshch. navch. zakl. I fak. [**Ruska pravda. On the history of state and law of Ukraine. Vol. 1 From ancient times to the beginning of XX century**]. Kyiv: In Yure Publ., 1997. P. 29–39. 4. Kuftyrev F. V. Vytoky formuvannya davn'orus'koho dokazovoho prava za yurydychnymy pershodzherelamy skhidnykh slov"yan [**The roots of ancient ruske evidentiary law formation on the basis of legal rules of eastern savics**]. Yniversytetski naukovі zapysky Publ., 2011, Vol. 4(40), P. 21–37. 5. Honcharenko V. D., Rohozhyn A. Y., Svyatockiy O. D. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: [pidruchnyk] [**History of state and law of Ukraine**], Kyiv: In Yure Publ., 2003. Vol. 1, 656 p. 6. Padoh Ya. Sudy i sudovyy protses Staroyi Ukrayiny [**Courts and trial in Ancient Ukraine**]. Lviv: Scientific community of T. Shevchenko Publ., 1990. 128 p. 7. Sudebnyye ustavy 20 noyabrya 1864 hoda: s yzlozhenyem rassuzhdenyy na koykh ony osnovany. Yzd. 2-e dop. [**Judicial regulations from November 20, 1864: with a statement of the reasoning on which they are based**] State kancel Publ., 1867. 523 p. 8. Uholovno-protsessual'nyy kodeks USSR [**Code of Criminal procedure of USSR**] Sobraneye uzakonenny y rasporyazhenyy Raboche-Krest'yanskoho pravytel'stva Ukraїny, 1922. No 41. P. 598. 9. Kryminal'no-protsessual'nyy kodeks Ukrayiny 1960 roku [**Code of criminal procedure of Ukraine 1960**]. Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05. 10. Kryminal'nyy protsessual'nyy kodeks Ukrayiny 2012 roku [**Code of criminal procedure of Ukraine 2012**] Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. 11. Tahancev N. S. Kurs russkoho uholovnoho prava: Uchenye o prestuplenyy. Chast' obshchaya [**Course of russian criminal law: General part**] Spb.: M. M. Stasyulevich Publ., Book. 1. 1874. 292 p.

Дата надходження: 18.06.2017 р.